

MISLITI ZELENO

ZDENKA ŠINKIĆ □ Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

1 Popis državnih institucija koje se bave zaštitom okoliša i očuvanjem prirode, dostupno na stranicama Državnog zavoda za zaštitu prirode <http://www.dzpz.hr/dogadjanja/k/korisni-linkovi-drzavne-institucije-686.html>

2 Svjetska komisija za okoliš i razvoj Ujedinjenih naroda (Brundtlandska komisija) objavila je 1987. godine izvješće *Our Common Future (Naša zajednička budućnost)*. Tekst izvornika dostupan na <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

3 Deklaracija o zaštiti okoliša u Republici Hrvatskoj donesena je 5. lipnja 1992. i odražava čvrstu opredijeljenost RH da u cijelosti osigura uravnotežen ekološki i gospodarski razvoj radi trajnog očuvanja nacionalne baštine za sadašnje i buduće generacije. Dostupno na: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/256360.html>

4 Na konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvitku (United Nations Conference on Environment and Development - UNCED) u Rio de Janeiru 1992. pozornost svjetske javnosti bila je usmjerena na sve veće probleme vezane za pitanja razvoja i okoliša. Na konferenciji je usvojen plan djelovanja na okoliš pod nazivom Akcijski program za 21. stoljeće (Agenda 21), zasnovan na načelu održivog razvoja. Tekst na engleskom jeziku dostupan na: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

5 S tim u vezi Republika Hrvatska izradila je Nacionalno izvješće o provedbi ciljeva Milenijske deklaracije što ih je Vlada usvojila na sjednici u kolovozu 2004., koje je upućeno UN-u u rujnu iste godine. Godine 2006. Republika Hrvatska je UN-u predala i Izvješće o napretku i ostvarivanju Milenijskih ciljeva razvoja u Republici Hrvatskoj (za razdoblje od kolovoza 2004. do prosinca 2005.).

6 Zakon o zaštiti okoliša. Dostupno na: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/329475.html>

7 Strategija održivog razvitka Hrvatske. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html

8 Mirjana Matešić: Principi održivog razvoja u strateškim dokumentima RH. *Socijalna ekologija*, Zagreb, vol. 18 (2009.), br. 3-4.

“Zeleno” je posvuda oko nas, počevši od vrećica, preko tehnologija, do zelene energije, zelenoga gospodarstva, zelenih proizvoda, zelenog ponašanja - cijeli svijet postaje “zelen”. Koja je, zapravo, definicija “zelenoga”? Pojam “zeleno” ušao je u upotrebu 1990-ih godina sa sasvim drugim značenjem i uglavnom ga upotrebljavamo kada želimo opisati nešto prirodno i prihvatljivo za okoliš.

Sve više prevladava mišljenje da su zaštita i očuvanje okoliša presudni za daljnji razvoj civilizacije i za održanje čovjekova života na planetu. Stoga i u Hrvatskoj postoje institucije koje se bave tim problemom jer on sve više utječe na svakodnevni cjelokupni život na Zemlji.¹ Sredinom 1950-ih godina znanstvenici su počeli upozoravati na ograničenost resursa našeg planeta pa se sve više govorilo o “održivom razvoju”. Najčešće citirana definicija održivog razvoja jest ona koju je 1987. g. objavila Brundtlandska komisija Ujedinjenih naroda²: “Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe.”

Važnost održivog razvoja spominje se u jednome od prvih dokumenata što ih je donio Hrvatski sabor - u Deklaraciji o zaštiti okoliša Republike Hrvatske³, usvojenoj 1992. g. Republika Hrvatska podržala je Agendu 21 i Plan djelovanja koji su usvojeni 1992. na konferenciji u Rijuu⁴ te preuzela obveze koje proizlaze iz Milenijske deklaracije i Milenijskih ciljeva razvoja usvojenih na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 2000. g.⁵

U Zakonu o zaštiti okoliša⁶, koji je stupio na snagu u studenome 2007., Strategija održivog razvoja Republike Hrvatske⁷ ima ključno mjesto kao dokument koji postavlja osnovne ciljeve i mjere održivog razvoja Republike Hrvatske. Predviđeno je provođenje Strategije putem akcijskih planova koji bi se trebali izraditi suradnjom svih sudionika, uključujući organizacije civilnog društva i poslovni sektor. Ipak, u dokumentu postoji niz manjkavosti koje se mogu svesti na nedovoljnu uključenost sudionika u njezinu izradu, te na nejasnoću i neodređenost njezine provedbe i integracije u zakonodavstvo.⁸ Stoga se Hrvatska, kad je riječ o održivom razvoju, nažalost, još uvijek nalazi na samom početku.

Što je zelena gradnja i zašto je važna

Ciljevi održivosti društva doveli su do razvoja pokreta *zelene gradnje*. Održivi razvoj i zelena gradnja često se upotrebljavaju u istom značenju. Iako su održivi razvoj i zelena gradnja povezani, oni nisu isto - zelena je gradnja svakako jedna od važnijih komponenata održivog razvoja.

Prema definiciji Savjeta za zelenu gradnju u Hrvatskoj⁹, *zelena gradnja odnosi se na cjeloviti proces osmišljavanja, izvedbe, održavanja, korištenja i obnove objekata temeljen na principu održivosti. Zelena gradnja temeljena je na holističkim principima te uzima u obzir sve aspekte održivosti zgrade - iskorištenje građevinskog zemljišta, povezanost sa susjedstvom i servisima dostupnim korisnicima, način i količinu potrošnje vode, krajobraz, rješenja i ambijent interijera, brigu o zdravlju korisnika, odabir i način upotrebe materijala, emisiju stakleničkih plinova iz objekta, energetska učinkovitost, korištenje obnovljivih i alternativnih izvora energije te cjelovitu funkcionalnost objekta. Zelena gradnja ne podrazumijeva samo korištenje novih materijala, već pretpostavlja i određenu kulturu života, stanovanja i korištenja prostora koja je u skladu s održivim razvojem. Zelena gradnja pretpostavlja određenu kulturu življenja, stanovanja i upotrebe prostora koja je u harmoniji s održivim razvojem.*

Zelena gradnja u Europi postaje standard, a tako bi trebalo biti i u Hrvatskoj. Doneseno je nekoliko međunarodnih certifikata zelene gradnje, a najpoznatiji su LEED¹⁰ i BREEAM¹¹. U Hrvatskoj su tek tri projekta u fazi dobivanja LEED certifikata i nijedan nije muzejski. Trenutačno nijedan novoizgrađeni muzej u Hrvatskoj nema certifikat zelene gradnje, a kad se govori o obnovi starih muzejskih zgrada, valja reći da je većina muzeja smještena u zgradama koje su dio kulturne baštine, a u prošlosti su uglavnom imale drugu namjenu. Pitanje je koliko smo spremni na promjene u izgradnji novih i obnovi starih muzejskih zgrada. Zelena se gradnja često poistovjećuje s energetska učinkovitošću,¹² no ona je mnogo širi termin¹³. U Hrvatskoj su za nove zgrade obvezni energetska certifikati¹⁴, dok su certifikati zelene gradnje dobrovoljni. Stoga je pokrenut Program energetske obnove zgrada javnog sektora.¹⁵ Jesu li energetska učinkovitost i gospodarenje energijom u kulturnoj baštini ostvarivi s obzirom na trenutačnu gospodarsku situaciju? Energetska učinkovitost i konzervacija zgrada iznimno su važni preduvjeti održivosti postojećih muzeja. Kad je riječ o energetska učinkovitosti u zgradama kulturne baštine, predstavljena je studija slučaja u fazi planiranja: obnova bivše zgrade Tvornice duhana Zagreb i prenamjena u Hrvatski povijesni muzej¹⁶ za koji se ugovor očekuje ove godine¹⁷. Ako postoje drugi projekti, oni su još u fazi planiranja.

sl. 1. Zelena boja prirode

“Ozelenjivanje” muzeja

Čak ako naše muzejske zgrade i nemaju certifikate zelene gradnje i energetske učinkovitosti, svakodnevno možemo učiniti mnogo jednostavnih stvari podržavajući i usvajajući “zeleno ponašanje” i održivi stil života. Postoji niz činilica što utječu na potrošnju energije koji su golem neiskorišteni potencijal uštede u svakome muzeju uz poštovanje načela održivosti. Većina energije može se uštedjeti već samom promjenom ponašanja, dok je za neke promjene potrebno i određeno financijsko ulaganje. U sklopu projekta *Poticanje energetske efikasnosti u Hrvatskoj* (EE projekt)¹⁸ objavljeni su brojni informativni i edukativni materijali za efikasno iskorištavanje energije sa savjetima za “zeleni ured” i “zeleno poslovanje”. Cilj uvođenja “zelenog ureda” i “zelenog poslovanja” u muzej doprinos je primjeni načela održivog razvoja.

Mnogi uređaji i uredska oprema troše struju čak i kada su ugašeni, stoga bi trebalo rabiti štedne utičnice, računala, zaslone, pisače i fotokopirne uređaje programirati tako da se prebacuju u stanje mirovanja kada nisu u uporabi. Na kraju radnog dana valja isključiti svu opremu, štedjeti energiju za osvjetljavanje, tj. što više se koristiti dnevnom svjetlošću i gasiti svjetla kada rasvjeta nije nužna, ugraditi vremenske prekidače za svjetlo i prekidače sa senzorom detekcije pokreta koji automatski gasi svjetlo. Preporučljivo je odabrati štedne žarulje, postaviti reduktore protoka na slavinama, ugraditi vodokotlić sa smanjenim ispuštom vode te ugraditi solarni sustav zagrijavanja vode.

Poželjno je voditi se zelenom nabavom¹⁹ kao idealnim mehanizmom koji se može iskoristiti za održiv razvoj muzeja uzimajući u obzir puni raspon troškova i utjecaja na okoliš tijekom životnog ciklusa. Primjeri zelene i ujedno dobre nabave jesu: prije kupnje pisača dobro je napraviti izračun troška tijekom njegova životnog vijeka računajući i potrošnju papira, kupovati punjive baterije, a ne one koje se bacaju (manje opasnog otpada na odlagalištima²⁰).

Treba poticati “zeleno ponašanje” među djelatnicima muzeja. Nužno je smanjiti upotrebu nerazgradivih materijala te promicati korištenje ekoloških materijala i provoditi recikliranje kad god je moguće. Koncept *Smanji, ponovno upotrijebi, recikliraj* (3R - *Reduce, Reuse, Recycle*) strategija je “zelenog poslovanja” i ključ “zelenije budućnosti”. Ona podrazumijeva ispisivanje na papir samo onoga što je nužno, i to obostrano, brigu o recikliranju papira, spremnika tonera i tinti, baterija i svega ostaloga što se može reciklirati.

9 Savjet za zelenu gradnju u Hrvatskoj (SZG) osnovan je 2009. godine kao neprofitna organizacija koja djeluje kao platforma za promicanje prakse održive gradnje u Hrvatskoj. Svrha Savjeta za zelenu gradnju u Hrvatskoj jest poticanje i provođenje promjena u načinu planiranja i provedbe građevnih projekata i načina korištenja građevina, s ciljem održivosti, a uzimajući u obzir usklađenje interesa onih koji se koriste objektima, očuvanost okoliša, društvenu odgovornost i ekonomsku isplativost.

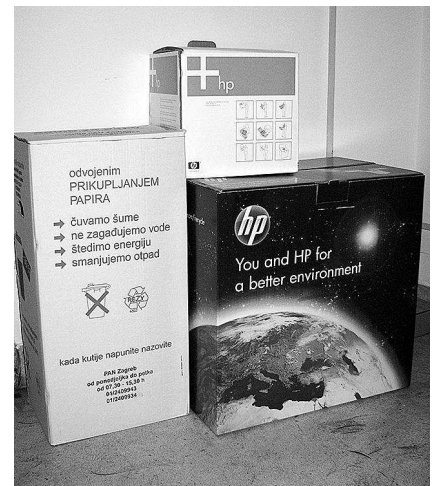
10 LEED - Leadership in Energy and Environmental Design razvio je 2000. godine američki Savjet za zelenu gradnju. LEED je internacionalno priznati sustav certificiranja, a smatra se najkvalitetnijim izvorom informacija za vlasnike zgrada i najpopularnije o tome kako implementirati praktične i mjerljive elemente “zelene gradnje” putem projektiranja, gradnje, poslovanja i održavanja objekata. LEED je utemeljen na pet ključnih područja: održivom razvoju, uštedi vode, energetske učinkovitosti, odabiru materijala i unutarnjoj kvaliteti okoliša. Razine LEED certificiranja jesu: *certificiran*, *srebrni certifikat*, *zlatni certifikat* i *platinasti certifikat*, a LEED certifikat moguće je dobiti u nekoj od ovih kategorija: novogradnja, postojeće građevine, interijeri, Core & Shell, kuće, razvoj naselja. Više na: <http://www.usgbc.org/leed>

11 BREEAM - BRE Environmental Assessment Method donesen je 1990. godine i originalno potječe iz Velike Britanije. BREEAM poznaje performanse gradnje na devet ključnih područja - na području menadžmenta, energije, vode, korištenja zemljišta i ekologije, zdravlja, transporta, materijala, otpada i onečišćenja. Razine BREEAM certifikata jesu: *prolazno, dobro, vrlo dobro, izvrsno i izvanredno*, a BREEAM certifikat moguće je dobiti u kategorijama: novogradnja, velike dogradnje već postojećih zgrada, obnove već postojećih zgrada, kombinacija nove gradnje i obnavljanja postojeće, novoizgrađeni ili obnovljeni dijelovi koji su dio veće zgrade namijenjene mješovitoj uporabi. Više na: <http://www.breeam.org/about.jsp?id=66>

sl. 2. Platnena torba - suvenir u Hrvatskome povijesnom muzeju

sl. 3. Recikliranje papira i spremnika tonera i tinti

12 "Energetska učinkovitost je odnos između ostvarenog korisnog učinka i energije potrošene za ostvarenje tog učinka" - definicija iz Zakona o učinkovitom korištenju energije u neposrednoj potrošnji; dostupno na: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/379617.html>

13 Zelena gradnja obuhvaća korištenje obnovljivih izvora energije, održive i reciklirane materijale, kvalitetu okoliša, zdravlje i komfor ljudi, ekološko postupanje s otpadom, transport i brojne druge parametre, među kojima je energetska učinkovitost samo jedan, ali sigurno vrlo važan element jer je od svih štetnih utjecaja gradnje na okoliš riječ o potencijalno najvećem ekološkom utjecaju.

14 Više o obveznim energetske certifikatima na: <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=12242>

15 Više o Programu energetske obnove zgrada javnog sektora na: <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=12723>

16 Predavanje Emira Kahrovića *Obnova i preobrazba Tvornice dubana Zagreb u Hrvatski povijesni muzej* na Međunarodnoj konferenciji *Gospodarjenje energijom u kulturnoj baštini*, održanoj od 6. do 8. travnja 2011. u Dubrovniku.

17 URL: <http://www.cei.hr/registar/izvjestaj-o-realizaciji-javnih-društava-jpp&2013&2>

18 Projekt *Poticanje energetske efikasnosti u Hrvatskoj* (EE projekt) započeo je u srpnju 2005. i danas ga uspješno provode Program Ujedinjenih naroda za razvoj u Hrvatskoj (UNDP Hrvatska) i Ministarstvo gospodarstva (MINGO) te Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja (MGIPU), uz potporu Fonda za zaštitu okoliša i energetske učinkovitost (FZOEU) te Globalnog fonda za okoliš (GEF), u sklopu zajedničkih aktivnosti poticanja energetske efikasnosti u Hrvatskoj.

Muzeji bi trebali poticati svoje posjetitelje na usvajanje "zelenog ponašanja" i u sklopu toga organizirati predavanja i radionice. Iznimno je važno promovirati među mladima vrijednosti koje pridonose prihvaćanju načela održivosti.

Suvenirni bi trebali biti izrađeni od ekološki prihvatljivih materijala - npr. *Misli zeleno i nosi platnene torbe*. Publikacije valja tiskati na recikliranom papiru, objavljivati internetske publikacije, publikacije o temi zaštite i očuvanja okoliša. Okrenuti se eko-marketingu, oglašavati se promotivnim porukama na pločniku, u snijegu ili oblikovanjem zelenih površina. Muzeji bi se trebali opredijeliti za ekološki osviješten izložbeni dizajn te primjenjivati ekološki prihvatljive materijale pri postavljanju izložbi. To su samo neke ideje za "ozelenjivanje" muzeja u svakidašnjem životu. Uz trud svih muzejskih djelatnika, muzeji mogu znatno pridonijeti "ozelenjivanju" ne samo muzeja nego i lokalnih zajednica unutar kojih djeluju.

Kultura i održivi razvoj

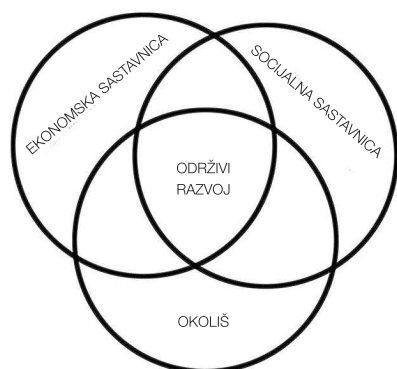
"Održivi razvoj ostvaruje ravnotežu između zahtjeva za unapređivanjem kakvoće života (ekonomska sastavnica), za ostvarivanjem socijalne dobrobiti i mira za sve (socijalna sastavnica) te zahtjeva za očuvanjem sastavnica okoliša kao prirodnog dobra o kojima ovise i sadašnja i buduće generacije."²¹

Krajem 2010. Svjetska organizacija ujedinjenih gradova i lokalnih uprava (UCLG) usvojila je shvaćanje da je "kultura četvrti stup održivog razvoja".²² Održivo korištenje kulturnom baštinom podrazumijeva njezinu zaštitu i upotrebu. Korištenje kulturnom baštinom može donijeti prihod koji se može ulagati u njezinu zaštitu. To pridonosi osiguranju održivosti kulturne baštine i ujedno omogućuje dodatno financiranje iz drugih izvora, a ne oslanjanje samo na proračun. Korištenje se ostvaruje u dva oblika: kao kulturni turizam²³ i kao poduzetništvo utemeljeno na kulturnoj baštini. Uspješnost muzeja u kulturnom turizmu podrazumijeva stalno pružanje novih raznovrsnih ponuda i uključivanje lokalne zajednice u tu djelatnost.

Održivim se turizmom smatra razvoj koji odgovara potrebama posjetitelja i pružatelja usluga, uz istodobnu zaštitu i povećanje prilika i mogućnosti u budućnosti na način da ekonomske i društvene potrebe mogu biti zadovoljene sve dok su održani kulturni integritet, temeljni ekološki procesi i biološka raznolikost. Naravno, u kulturnom turizmu postoji rizik od oštećenja kulturne baštine. Stoga je uvijek potrebno voditi brigu o omjeru broja turista i kapaciteta muzeja. U Europi se sve češće govori o novim i poželjnim turistima koji se ponose zdravim i održivim životnim stilom - o potrošačkoj skupini LOHAS24 (*lifestyle of health and sustainability*). Muzeji bi se trebali potruditi i privući više takvih posjetitelja te na taj način prenositi njihove stilove ponašanja drugim posjetiteljima radi razvoja održivosti muzeja.

Umjesto zaključka

Imajući na umu sve navedeno, nije teško promišljati na "zelen" i održiv način, kao i djelovati s ciljem razvoja održivosti. Kako bi se muzeji uključili u razvoj održivosti, nisu potrebna velika financijska sredstva nego samo malo dobre volje. Mnogo je načina kako "ozelenjeti" muzej i voditi "zeleno poslovanje", ali funkcija i ciljevi javnog djelovanja muzeja zapravo su obrazovanje djece i građana Hrvatske. Stoga bi muzeji trebali preuzeti zadaću edukacije i promoviranja održivog ponašanja kako bi ujedno zadovoljili sve sadašnje potrebe posjetitelja i muzeja, a budućim generacijama ostavili sačuvano naše kulturno nasljeđe.

sl. 4. Sastavnice održivog razvoja

LITERATURA I IZVORI

1. Brophy, Sarah S. *The green museum: a primer environmental practice*. // Altamira Press, 2008.
2. Izvješće *Our Common Future (Naša zajednička budućnost)* (preuzeto 21. veljače 2013.). Dostupno na: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
3. *Akcijni program za 21. stoljeće* (Agenda 21) (preuzeto 2. ožujka 2013.). Dostupno na: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
4. Ministarstvo zaštite okoliša i prirode (citirano 25. veljače 2013.) Dostupno na: <http://www.mzoip.hr/>
5. Zakon o zaštiti okoliša. Dostupno na: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/329475.html> (preuzeto 25. veljače 2013.).
6. Strategija održivog razvitka Hrvatske. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 5. ožujka 2013.).
7. Udruga za održivi razvoj zajednice *Odras*. Dostupno na: <http://www.odraz.hr/hr/home> (preuzeto 2. ožujka 2013.).
8. Matešić, Mirjana. Principi održivog razvoja u strateškim dokumentima RH. *Socijalna ekologija*, Zagreb, vol. 18(2009), br. 3-4.
9. Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja. Dostupno na: <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=9246> (preuzeto 2. travnja 2013.).
10. Državni zavod za zaštitu prirode. Dostupno na: <http://www.dzpz.hr/> (preuzeto 25. veljače 2013.).
11. Fond za zaštitu okoliša. Dostupno na: <http://www.fzoeu.hr/> (preuzeto 18. ožujka 2013.).
12. Mirjana Matešić: Principi održivog razvoja u strateškim dokumentima RH. *Socijalna ekologija*, Zagreb, vol. 18(2009), br. 3-4.
13. Centar za praćenje poslovanja energetskog sektora i investicija - CEI. Dostupno na: <http://www.cei.hr/> (preuzeto 12. travnja 2013.).
14. Projekt *Poticanje energetske efikasnosti u Hrvatskoj*. Dostupno na: <http://www.ee.undp.hr/o-projektu> (preuzeto 28. ožujka 2013.).
15. Fourth Pillar - A blog by Jon Hawkes (preuzeto 18. ožujka 2013.). Dostupno na: <http://www.fourthpillar.biz/about/fourth-pillar/>
16. Savjet za zelenu gradnju u Hrvatskoj. Dostupno na: <http://www.gbccroatia.org/hr/naslovnica/> (preuzeto 6. ožujka 2013.).
17. Agenda 21 for culture. Dostupno na: (preuzeto 18. ožujka 2013.). <http://www.agenda21culture.net/index.php?lang=en>
18. Snježana Pintarić, Želimir Laszlo, Vlasta Klarić, Renata Nevidal, Ana Gajski: *Muzeji i turizam: djelovanje muzeja kao dionika kulturnog turizma* - priručnik, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2011.
19. Vlasta Klarić, Želimir Laszlo, Renata Nevidal: *Muzeji i turizam: djelovanje muzeja kao dionika kulturnog turizma* - priručnik, Globtour Event, Zagreb, 2011.

Primljeno: 15. travanj 2013.

THINKING GREEN

Even if our museum buildings do not possess certificates of ecological building and energy efficiency, every day we can do lots of simple things to support and internalise green behaviour and a sustainable life style. There are a number of factors that have an effect on energy use and they are a huge and unused potential for saving in every museum, with respect being paid to the principle of sustainability. Most of the energy can be saved in mere change of behaviour, while for some changes a certain amount of financial investment is required. Bearing all this in mind, it is not difficult to think in a green and sustainable manner and to act with the goal of sustainable development.

For museums to get involved in the development of sustainability, no great financial resources are need, only a little good will. There are many ways in which museums can be greened and green operations be run, but the function and aims of the public operations of a museum are in fact the education of the children and citizens of Croatia. Accordingly museums should take on the task of education in and promotion of sustainable behaviour, so as to meet at one and the same time all the current needs of our visitors and museum, and to leave the cultural inheritance to future generations in the state we have found it.

19 "Zelenu nabavu" možemo definirati kao kupnju proizvoda i usluga koje imaju manji utjecaj na okoliš i ljudsko zdravlje nego konkurentni proizvodi ili usluge koje služe za istu svrhu.

20 Otpadne baterije možete predati prodavatelju (npr. u trgovinu, na kiosk) koji su obvezni preuzeti otpadne baterije kakve imaju u svom prodajnom programu, bez naknade i obveze kupnje za krajnjeg korisnika te bez obzira na proizvođača. Otpadne baterije možete predati i u reciklažno dvorište ili odložiti u spremnik crvene boje namijenjene odvojenom skupljanju otpadnih baterija. Popis reciklažnih dvorišta nalazi se na web stranicama Agencije za zaštitu okoliša.

21 Izvor: Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, 2009., str. 1.

22 Australijski sociolog/istraživač Jon Hawkes u svom dokumentu *Četvrti stup održivosti (The Fourth Pillar of Sustainability, 2001.)* identificirao je potrebu da se osmisli novi stup društva za održivost i razvoj lokalne zajednice. Prema Hawkesu, razvojni se pothvati društva temelje na četiri stupa: 1. ekonomski se odnosi na stvaranje dobara, 2. socijalni vodi brigu o pravednoj raspodjeli tih dobara, 3. ekološki stup nadgleda odgovornost prema okolišu. 4. kultura, kao stup bez kojega opisani ciklus razvoja ne može biti cjelovit. Više na: <http://www.fourthpillar.biz/about/fourth-pillar/>, <http://www.agenda21culture.net/index.php?lang=en>

23 "Kulturni turizam - posjete osoba izvan njihovog stalnog mjesta boravka motivirane u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, baštinu ili stil života lokaliteta, regije, zemlje. Tom definicijom kultura obuhvaća i materijalnu dimenziju - muzeje, galerije, koncerte, kazališta, spomenike i povijesne lokalitete, ali i nematerijalnu dimenziju - običaje, tradicije, obrte i vještine. Turisti se smatraju kulturnim turistima ako su barem djelomice motivirani željom za sudjelovanjem u kulturnim aktivnostima" (izvor: Strategija razvoja kulturnog turizma u RH, Vlada RH, Ministarstvo turizma, 2003.).

24 LOHAS je populacija koja će znatno utjecati na oblikovanje budućnosti turizma traženjem mjesta ne samo za odmor, već za vlastito usavršavanje, stjecanje novih vještina i znanja, uvijek težeći zdravom odmoru u zdravome, ekološki čistom i društveno ugodnom okruženju. Preuzeto iz: <http://www.mint.hr/UserDocsImages/Izvjestaj-8-121102-IZT.pdf>